

Valy Ceia

Paradigme existențiale: Penia sau cornul abundenței?

Existential paradigms: Penia or cornucopia

Abstract. *Focusing on a Horatian satire (II, 6), my work highlights the way in which is built, on distinct but convergent levels, the meaning of events having in the centre two mice: mus urbanus and mus rusticus. With transtemporal and transcultural valences, the story of their reciprocal feast facilitates an investigation of the Roman civilization instances and also outlines a moral philosophy sketch.*

Keywords: *satire, Horace, mice banquet, moral philosophy*

Cuvinte cheie: *satiră, Horațiu, banchetul șoarecilor, filosofie morală*

Quin agite, omnes qui adestis hic, apta convivio fabulemur.
(Macrobius, Saturnalia, VII, IV, 1)

Autarhia omului liber¹ – (și) la acest concept s-ar putea rezuma pentru cititor morala unei vechi fabule, cu un destin fast în literatura universală, șoarecele de la oraș și șoarecele de câmp. Focalizându-și interesul asupra satirei horațiene care aduce fabula lui Esop în spațiul cultural roman (*Satirae*, II, 6), lucrarea mea caută să prindă sensul întâmplării ce are în centru doi șoareci: *mus urbanus* și *mus rusticus*. Simbolic, cornul abundenței, pe de o parte, Penia din *Banchetul* platonician, pe de alta, jalonează traseul semantic al celor două momente de ospetie. Uzând de arsenalul conceptual și lingvistic al școlilor filozofice epicureice și stoice, vehiculat, însă, de către doi șoareci, episodul nu are, în fond, nimic superficial; numai faptul că Cervius e nevoit ca, din timp în timp, să

1. * Lucrarea reprezintă o versiune a textului publicat sub titlul *Filozofie morală la un banchet șoricesc*, în *Avatarurile banchetului. Perspective trans- și interculturale*. Actele Colocviului Național organizat de Departamentul de Filologie Clasică și Neogreacă și de Institutul de Studii Clasice, coordonatori Theodor Georgescu, Ioana Munteanu, Simona Nicolae, București, Editura Universității din București, 2017.

Vezi în acest sens întâmplarea ce îl are în centru pe Diogene din Sinope. Relatăată de către Pedro González Calero, ea validează paradoxala situație în care se găsesc și personajele animaliere ale satirei horațiene (*Filosofia pentru bufoni. Mic tratat de tot răsul filosofilor*, Ilustrații de Anthony Garner, Traducere din limba spaniolă Mihai Gruia Novac, Nemira, [2008], 53).

reitereze întâmplarea, cui are urechi de auzit, e în măsură a înregistra subiacent rezistența structurală a omului față de acceptarea binelui altminteri decât singur și-l imaginează.

Cu semnificații transtemporale și transculturale, povestea ospetească înlesnește o investigare a instanțelor civilizaționale romane și îngăduie totodată articularea unei schițe de filozofie morală. Să-i urmărim pentru aceasta pe cei doi șoareci, pe rând oaspete și gazdă, spre a înțelege ceva din drama romană la cumpănă de eoni. Dar, opera lui Horatius oferă o viziune concertată asupra ființei în contemporaneitate, reflexele ei semnificaționale reverberând cu acuitate până azi. Pe de altă parte, narațiunea, cu tâlcurile ei, se înscrie perfect, *mutatis mutandis*, în orice ghid modern care își propune salvarea sufletelor noastre în fața asaltului consumerist. Cu luciditatea ce copleșește eșafodajul imaginarului artistic, autorul ne înfățișează însuși umanismul libertății².

I. Cartografieri

I.1. Șoareci în ospetie. Dramă în două acte

Împetrițată de jindul vieții rurale, opera horatiană ne așază sub ochi, când fățiș, când aluziv, tabloul antinomic al existenței câmpenești și al celei urbane, spre a pricepe măcar ceva din simplitatea ineluctabilă originară a rusticității, din armonia ce se așază în

consonanță cu mișcarea astrilor și mersul naturii. Povestea depănată de către Cervius ne face părtași celor două banchete, pretext pentru a așeza în oglindă două modalități existențiale, viața în Roma – opulentă, dar agitată și nesigură – și viața la țară – în contrapondere, modestă, parcimonioasă, chiar, dar tihnită și sigură –, uzând ambele de cutumele ospitalității și, mai presus de toate, prilej pentru a discuta chestiuni filozofice, în buna tradiție antică.³

Două paradigme existențiale sunt marcate și, tezist, la capătul incursiunii noastre în universul animalier reflexiv; ne rămâne să alergăm, salvându-ne, acolo unde sobrietatea și simplitatea sunt acordate

cu pacea mereu căutată. Într-un atare context mentalitar, detaliul semnificativ, cu forța sa descriptivă, bulversează conștiințe. Regăsim *in nuce* teorii de antropologie socială, teorie politică, filozofie morală. Toate acestea „sunt plasate de-acum în interiorul reprezentării, în interstițiul ideii, – preluând o plastică reprezentare a lui Foucault (1996: 110) – în acest spațiu infim în care ideea se joacă cu ea însăși, descompunându-se și recompunându-se [...]” Amploarea enumerativă în materie culinară, loc comun al banchetelor, după cum

2. O perspectivă convergentă asupra acestui concept, deși este focalizată asupra secolului al XX-lea, la George Uscătescu, 1986: *Proces umanismului*, Cuvânt înainte: Zoe Dumitrescu-Buşulenga, postfață: Alexandru Tănase, Selecția textelor: Adela Becleanu Iancu, Traducerea din limba spaniolă: Alexandru Ciolan, București, Editura Politică, 39-41.

3. Observații fundamentale din acest punct de vedere, utile unei analize de detaliu a fabulei, la Peter Garnsey, 1999: *Food and Society in Classical Antiquity*, Cambridge, Cambridge University Press, *passim*.

demonstrează Cecilia Pavarani (2012), își dovedește, la rândul-i, energiile latente. Figură de construcție, enumerația este în economia fabulei un element nodal, Horatius creând din astfel de acumulări verbale stâlpii celor două modalități de existență, întrucât enumerațiile „vizează o organizare spațială și fac *să se vadă* limbajul” (Grupul μ 1974: 124).

Totodată, ca să mă limitez la exemple puține și de bornă⁴, tehnica montajului artistic impune opoziții și antiteze pe care le vom regăsi mult mai târziu în *Condiția umană* a lui Malraux, e. g. În egală măsură, intertextualitatea cu bogatele sale falduri, registrele stilistice orchestrate, uzând de o pletoră de figuri gramaticale și lexicale, toate compun și așază într-un context mai amplu o poveste pe care mai târziu o va prelua și Fedru. Decupată între doi poli temporali, *olim mus rusticus* și *tunc mus rusticus*, întâmplarea proiectează în cele din urmă un spațiu referențial exemplar. Acorduri certe din *Imnul către Mars pater*⁵, discret potențate de adverbul *olim*, dar și de formele arhaice din prima parte a satirei au darul să ducă la accente de mare intensitate ideea, dar și să instaureze decisiv pilonii acestui model civilizațional.

I.2. Lumea sensului: deziderate existențiale

Deși restrânse, cele două banchete șoricești își construiesc solid sensul major, confirmat odată cu replica „țaranului”: *Haud mihi vita/ est opus hac* (II, 6, 115-116). Întrebarea-fundament a întregii satire, în fond – ce este o viață bună? – configurează treptat traseul ideatic al textului. La două milenii distanță, A.C. Grayling (2009: 32), reiterează, fără deosebiri categorice, cadrul pe care l-a sugerat, cu înțelepciune, *mus rusticus*:

„ce este o viață bună? Într-un anumit sens, răspunsul e destul de evident. E viața bine trăită, viața plină de sens, viața împlinită. Definiția, desigur prea generală, deși probabil cât se poate de adevărată, e puțin probabil să fie contestată. Cercetarea etică trebuie să aibă ca rezultat propuneri reale pentru ceea ce sunt sensul și împlinirea; ba chiar, trebuie să ofere propuneri practice de aplicare a acelor propuneri reale la practica vieții reale, trăite în felul în care sunt trăite viețile reale: printre banalități, necesități, situații complicate, piedici, accidente, dificultăți, șanse, noroc și ghinion, alți oameni, limitări, extenuare, necazuri, bucurii [...].”

Superficialitatea interogației este una specioasă. Separarea până la incongruență a planurilor vieții romane obligă la o cercetare a resorturilor degradării și, apoi, la recalibrarea armonică a acestora, după un model viabil, cel al predecesorilor.

Motiv poetic recurent, perspectiva dihotomică asupra Romei, a începuturilor și a prezentului, se strecoară discret și în dialogul celor doi eroi animalieri; nimic surprinzător. În tentativa de a salva sufletul patriei, Octavianus Augustus inițiază un alt tip de război, mai

4. Toți marii fabuliști, dar nu doar aceștia (Tolstoi, e.g.) au oferit câte o versiune a acestei istorisiri cu tâlc, dar ea transcende zona îngustă a fabulei.

5. Imploră Horatius (*Satirae*, II, 6, 13-15): [...] *hac prece te oro, / pingue pecus domino facias et cetera praeter/ ingenium, utque soles, custos mihi maximus adsis*. Și iată cum îl invocă pe Mars pater Cel care e supus legilor cerului, la țară: [...] *te precor quaesoque uti sies volens propitius mihi domo familiaeque meae, [...] pastores pecuaque salva servassis duisque duonam salutem valetudinemque mihi domo familiaeque nostrae*.

crunt, poate, decât cel al strămoșilor. Într-un demers conjugat de resuscitare a orgoliilor civice, de percepere verticală a vieții și de reclădire a Romei altitudinale, împăratul își aliază mării creatori, socotindu-i *milites strenuissimi*, ca să-l parafrazez pe Cato Maior. În tentativa lor soteriologică, operele acestor scriitori – ce conturează un spațiu referențial exemplar, prin evocarea înălțimii spirituale a Romei de odinioară, prin reîntronarea trecutului ca reper individual și de civism – declanșează războiul pe frontul interior al ființei. Modele, fiecare în felul său, pentru contemporaneitatea ce percepe drept vetuste tocmai valorile care au înălțat Roma, din oameni de pripas pe coline dezgoline, toate aceste scrieri devin un manifest al iubirii de patrie, când discret, când pătimaș. Scriitorii de curte, sintagmă nicidecum impregnată de conotația puternic peiorativă actuală – asupra căreia nu zăbovesc, însă –, ne înfățișează lumea campestră ideală, declarând *mos maiorum*, tradiția, drept jalon pentru renașterea romană; *verus et bonus Romanus în acest foc sacru trebuie să se călească*, cu conștiința dramatică a faptului că e anevoios să îți construiești existența la înălțimea timpurilor înaintașilor.

O panoramă a sufletului omenesc și a ravagiilor pe care le face răzlețirea de perceperea verticală a vieții ni se înfățișează în doze variate în fiecare operă horatiană. Indicând versanții celor două alegeri de viață, poetul operează o cercetare antropologică *avant la lettre* când, strecurând versurilor sale, pentru trezire, o poțiune de *italum acetum*, intuiește în dorința obstinantă de a-ți clădi casa prin imitarea/ refacerea domeniului rural, nostalgia spațiilor serene campestre:

*Deterius Libycis olet aut nitet herba lapillis?
Purior in vicis aqua tendit rumpere plumbum,
quam quae per pronum trepidat cum murmure rivum?
Nempe inter varias nutritur silva columnas,
laudaturque domus, longos quae prospicit agros.
Naturam expelles furca, tamen usque recurret.*⁶

Horatius strecoară neîncetat nostalgia vieții patriarhale; în epoda *Beatus ille...* (*Epodes*, II, 1), bunăoară, simplitatea și ritmul naturii ordonează existența individului *ut prisca gens mortalium*. Ecouri răsună, peste veac, și în poemul lui Claudianus, *De sene Veronensi*:

*Felix, qui patriis aevum transegit in agris,
ipsa domus puerum quem videt, ipsa senem;
[...]
Frugibus alternis, non consue, computat annum;
autumnum pomis, ver sibi flore notat.*⁷

6. Horatius, *Sermones*, I, 10, 19-24, ed. cit.: „Marmura e pe potriva pajiștii ce-a flori miroasă?/ Apa în oraș adusă, gata țevile să spargă,/ E mai limpede ca unda călătoare-n valea largă?/ Voi sădiți, printre colonne, pădurice în crâmpoie,/ Țineți ca o față-a casei înspre larg de câmp să deie,/ Firea îndărăt se-ntoarce, de-ai goni-o chiar cu parii?”

7. Claudianus, *De sene Veronensi*, 1-2, 11-12: „Ferice e omul când viața-și duce-n ogoarele sale,/ Tot o casă îl vede și țanc și cu plete cărunte./ [...] Numără anii pe roade, nu după consul, ca tineri,/ Vara o știe pe floare,

Pentru șoarecele de câmp, *cor rusticum* din stirpea elogiată de către Cato Maior, reperul cardinal îl constituie, *avant la lettre*, îndemnul senecan *vivere secundum naturam*; iar poetul se îngrijește să ne atragă luarea-aminte asupra unei astfel de conștiințe superioare, nesufocată de greutatea materialității. În procesul soluționării unei chestiuni etice, Vladimir Jankélévitch ne îngăduie să înțelegem mecanismele interioare ale acestui demers. Regretând că epoca noastră se mulțumește din ce în ce mai mult cu adevăruri aproximative, gânditorul pledează pentru o filozofie vie și trăită, considerând că oamenii formați în „arta și metoda de a gândi de unii singuri” ar fi o „garanție împotriva derapajelor și orbirii produse de ideologii” (Jankélévitch 2011: 5). Ne regăsim, grație cuvintelor filozofului, în fața problematicii pe care ne-o dezvăluie însăși povestea celor doi șoareci. Ea, dar, *largo sensu*, literatura latină avertizează, fie *viva voce*, fie *sotto voce*, că raportarea la idealurile antecesorilor constituie un imperativ ontologic capital. „Lumea umană a spațiului și timpului” (Cassirer 1994: 66-83), tributară ideilor de ordine, de unitate și de legitate a universului ni se revelează astfel într-un mod emblematic.

II. Fapte și idealuri

II.1. Excurs

În *De officiis* (I, 152), arpinatul creionează patru însemne ale demnității, trăsătură definitorie a omului: *cognitio*, *communitas*, *magnanimitas*, *moderatio*. *Moderatio* „cumpătarea, măsura în fapte” se așază între elementele fundamentale, structurale ale ființei și este apreciată ca atare de către filozof.

Însă una dintre cele mai persuasive și celebre elogieri ale rosturilor și beneficiilor moderației se găsește la Horatius, care face din aceasta un motiv poetic obstinant. Fără să alunecăm în abisurile gnoseologice ale ecuației viață-cumpătare, și nici măcar în cele ale modului complex în care este aceasta descrisă în creația horatiană, urmărind, așadar, în survol, din umbra poetului venusian, cum anume se înfiripă și prinde contur măsura, cu variatele sale ipostaze, este cât se poate de limpede că pentru scriitor nimic nu covârșește un astfel de model existențial. *Est modus in rebus* (*Sermones*, I, 1) „E o măsură în lucruri” ori *Aequam memento rebus in arduis/ Servare mentem* (*Carmina*, II, 3, 1-2) „Să-ți amintești ca în situații aspre să-ți păstrezi cugetul echilibrat” sunt idei ce răsună în opera horatiană ca un cor antic. Potrivit gândirii sale, *aurea mediocritas* „aurita cale de mijloc” e cheia cu care ni se dezvăluie valoarea, forța și noblețea omului, înțelepciunea sa:

*Auream quisquis mediocritatem
diliget, tutus caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.*⁸

Nu mai puțin, fabula celor doi șoareci indică ferm cumpătarea drept etalon al vieții de trăit.

toamna, asemeni, pe poame” (***) *Poeți latini postclasici* 2001: 86-87).

8. Idem, *ibidem*, II, 10, 5-8: „De duci un trai în cumpăt ca aur prețuit,/ nu-ți cauți mulțumirea-în cocioabele murdare,/ dar, înțelept, fugi-vei și de palatul care/ de toți e pizmui.” (ed. cit.).

II.2. Literatură și morală

Organizată în jurul ideii de ideal practic, pe care nu doar povestea șoricească le incumbă, ci întreaga operă horatiană, profilarea sferelor semantice ale binelui izbutește să ilustreze pregnant noutatea vechiului și, mai mult, imperativul întoarcerii înspre bătrânețea umanității, etalon al propriilor noastre virtuți și idealuri, oglindă în care, privindu-ne, avem dintr-o dată încredințarea profundă a comuniunii indelebile de dincolo de timp, în stare să îndepărteze sentimentul pierzător al solitudinii. Ne trezim astfel responsabili, la rândul nostru, pentru *ce va fi*. Acest sentiment a stârnit grija împăratului Augustus și, în egală măsură, a tuturor aceluia care și-au înțeles rostul, destinul. Conștienți de rolul lor, marii scriitori n-au abdicat de la această nobilă misiune.

În eseu intitulat *Alegerea lui Hercule. Plăcerea și datoria în secolul al XXI-lea* (2009), profesorul de filozofie A. C. Grayling realizează o incursiune în istoricul relației dintre artă și morală, după ce constată sciziunea dintre acestea și invocă teoria propovăduită în secolul al XIX-lea de școala „artei pentru artă”, potrivit căreia arta nu trebuie să aibă nicio tendință moralizatoare. Or, sistematizarea raporturilor dintre morală și artă, simptom al modernității, pornește de la premisa că aceste valori nu coincid. Discuția a fost, totuși, soluționată la noi, din punctul meu de vedere, de către Tudor Vianu, care în *Studii de filozofia culturii* (1982: 117 ssq.) demonstrează că în opera literară înaltă se regăsesc încatenate toate marile valori – estetică, axiologică, ontologică, gnoseologică –, ea fiind, în fond, o „felie” de umanitate. Evident, ne putem lăsa ademeniți de una dintre aceste multiple fațete ale literaturii, a acestui *vâl al Poppeii*, dar, în proporții variabile, ele se află simultan în plămada textului.

III.3. Problematici actuale: amprentele binelui

Împletindu-și semnificații și trimiteri variate, articulate însă convergent, imaginile vorbesc cu asupra de măsură despre relativitatea existențială, despre însemnele fundamentale ale vieții, ce înscriu ființa pe orbita demnității. Faptele simple, dar pline de efort, dedicare, simplitate, au transformat, așa cum ne încredințează și poetul venusian, o adunătură de bordeie sărăcăcioase, răspândite pe colinele Latiumului, în cea mai măreață cetate. În pofida perspectivei paseiste, recurente în toată opera sa, Horatius nu zăbovește „cu încăpățănare într-o admirație convențională a trecutului” – cum observă Raymond Bloch (I 1985: 115), ci, și de aici forța ideatică, scrutează cu îndrăzneală viitorul. Privirea bidirecțională – către trecut și către viitor, astfel încât să trăim responsabil prezentul – impulsionează acest mecanism funcțional.

Nesufocați de clișee de gândire, lectura noastră se metamorfozează în cele din urmă într-o avertizare, *avant la lettre*, asupra efectului Simmel, decelabil și în creațiile congenerilor poetului. Progresul nu e legat direct de prosperitate, iar mutațiile gândirii umane trebuie asimilate critic. În relația utopic-distopic care se instituie în aceste opere, cititorul însuși este implicat direct, într-un efort personal de reflexie asupra elementelor fundamentale ale existenței. În *rebus iucundis vive beatus* (*Sat.*, II, 6, 96) povața plină de miez pe care orășeanul o adresează ospitalierei sale gazde își păstrează, evident, până la capăt și pentru eternitate densitatea. Ceea ce prilejuiește luări de poziție, aici și întotdeauna, sunt doar conotațiile pe care fiecare le atribuie celor două epitete, capitale, în întregul

eșafodaj ideatic: *res iucunda – vita beata*. Avem, în fond, o relație de echivalență, însă fiecare trebuie să constituie semantismul adecvat acestor lexeme. Deopotrivă, alegerea căii celei bune aparține lectorului, chiar dacă e discret impulsionat.

La capătul acestui tablou de ansamblu, în ocurență cu perspectiva firav schițată, putem indica, urmând sugestia lui Grayling, șapte note pe care aspirația la viața cea mai bună trebuie să le cuprindă. Ele pot fi surprinse și în epistola analizată: nota sensului, nota intimității, nota strădaniei, nota adevărului, nota libertății, nota frumuseții și nota împlinirii⁹. Dacă, într-adevăr, Horatius poate “easily and charmingly alter his outer image and thereby, continually thwart his audience’s apprehension of his true inner character while, at the same time, manipulating them into believing what he chose to say” (Randal, McNeill 2001: 137-138), aceasta e... o altă poveste. Cu tonuri consonante, notele binelui (al cărui misionar devine *mus rusticus*) sunt argumente suficiente pentru a-i acorda rolul binemeritat orchestratorului.

Bibliografie

Surse primare

CATO MAIOR, 1982: *De agri cultura*, edidit Antonius Mazzarino, Leipzig, B. G. Teubner.

QUINTUS HORATIUS FLACCUS, 1980: *Opera omnia. 2. Satire. Epistole. Arta poetică*. Ediție critică, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indici: Mihai Nichita, Ediție critică, stabilirea textului și selecția traducerilor: Traian Costa, București, Editura Univers.

*** 2001: *Poeți latini postclasici*, antologie bilingvă latină-română, traducere, cu studiu introductiv, med-alioane, note de Traian Diaconescu, Iași, Institutul European.

Exegeză

BLOCH, Raymond, COUSIN, Jean, 1985: *Roma și destinul ei. I-II*. Traducere și note de Barbu și Dan Slușanschi, București, Editura Meridiane.

CASSIRER, Ernst, 1994: *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*, Traducere de Constantin Coșman, București, Humanitas.

FOUCAULT, Michel, 1996: *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*. Traducere de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu. Studiu introductiv de Mircea Martin. Dosar de Bogdan Ghiu, București, Editura Univers.

GARNSEY, Peter, 1999: *Food and Society in Classical Antiquity*, Cambridge, Cambridge University Press.

GONZÁLES CALERO, Pedro, [2008]: *Filosofia pentru bufoni. Mic tratat de tot răsul filozofilor*, Ilustrații de Anthony Garner, Traducere din limba spaniolă Mihai Gruia Novac, Nemira.

GRAYLING, A.C., 2009: *Alegerea lui Hercule. Plăcerea și datorita în secolul XXI*, Traducere de Horia Florian Popescu, Polirom.

GRIMAL, Pierre, 1973: *Civilizația romană. I-II*. Traducere, prefață și note de Eugen Cizek, București, Editura Minerva, Colecția „Biblioteca pentru Toți”.

GRUPUL μ, 1974: *Retorică generală*, introducere: Silviu Iosifescu, traducere și note: Antonia Constantinescu și Ileana Littera, București, Editura Univers.

9. Filozoful englez își construiește teoria care să-i ofere cel mai integrator răspuns la întrebarea „ce este o viață bună?” atribuind fiecăreia dintre cele șapte note ale portativului câte o specificitate (Grayling 2009: 32-61).

- HABINEK, Thomas N., 1998: *The Politics of Latin Literature. Writing, Identity, and Empire in Ancient Rome*, Princeton-New Jersey, Princeton University Press.
- HADOT, Pierre, 1997: *Ce este filosofia antică?*, Traducere de George Bondor și Claudiu Tipuriță, Prefață de Cristian Bădiliță, Iași, Polirom.
- JANKÉLÉVITCH, Vladimir, 2011: *Curs de filosofie morală*, Text stabilit, adnotat și prefațat de Françoise Schwab, Traducere de Adrian Șerban, Polirom.
- LIPOVETSKY, Gilles, 2007: *Fericirea paradoxală. Eseu asupra societății de hiperconsum*, traducere de Mihai Ungurean, Iași, Polirom.
- MORIN, Edgar, 2006: *La Methode*. Tome VI. *Ethique*, nouvelle édition, Le Seuil.
- PAVARANI, Cecilia, 2012: „La représentation des banquets dans la poésie latine officielle de l’antiquité impériale et tardive”, în *Camenulae*, nr. 8, janvier, revue en ligne: <http://www.paris-sorbonne.fr/article/camenulae-no-8-janvier-2012>, ultima accesare: 25 iulie 2017.
- RANDAL, L., McNEILL, B., 2001: *Horace. Image, Identity, and Audience*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- USCĂTESCU, George, 1987: *Proces umanismului*, Cuvânt înainte: Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Postfață: Alexandru Tănase, Selecția textelor: Adela Becleanu Iancu, Traducerea din limba spaniolă: Alexandru Ciolan, București, Editura Politică.
- VIANU, Tudor, 1982: *Studii de filozofia culturii*, Ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană, Studiu introductiv de George Gană, București, Editura Eminescu.